

DE BOER, Minne Gerben. 'Wat is de basis? Geschiedenis van een internationalisme'. Hoofdstuk 19 van *Woordstudies II*. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 6. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2010. ISBN 978-90-6701-029-0. 375-387.

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk wordt het woord *base* 'basis' behandeld als voorbeeld van een internationalisme. Het woord is gemotiveerd in het Grieks; daarna wordt het overgenomen in alle talen van Europa in verschillende betekenissen, behorende tot verschillende vaktalige domeinen. Een beschrijving van een dergelijk woord staat daardoor los van de afzonderlijke talen waar het toe behoort. Dit begrip internationalisme wordt afgezet tegen een in de Duitse taalkunde gangbaar begrip dat berust op een statistische typologie.

RIASSUNTO

In questo capitolo si tratta la parola *base* come esempio di un internazionalismo. La parola era motivata in greco, dopo di che è stata ripresa in tutte le lingue dell'Europa con vari sensi appartenenti a vari linguaggi settoriali. La descrizione di una parola simile esula quindi dalle singole lingue a cui appartiene. Questo concetto di internazionalismo viene opposto a un concetto di internazionalismo, corrente nella linguistica tedesca, che è basato su una tipologia statistica.

SUMMARY

In this chapter the word *base* is treated as an example of an internationalism. The word is motivated in Greek and then is taken over in all European languages in various senses belonging to various special language domains. The description of such words is not confined to the various languages it belongs to, but should be done independently of them. This notion of internationalism is contrasted to a notion current in German linguistics based on a statistical typology.

KEY-WORDS

Internationalism, polysemy

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies II* vormt het zesde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

19. WAT IS DE BASIS?*

GESCHIEDENIS VAN EEN INTERNATIONALISME

Een polyseem internationalisme

Het Italiaanse woord *base* is een mooi voorbeeld van een polyseem internationalisme van hoge frequentie. Een internationalisme is een woord dat per definitie niet verbonden is met een specifieke taal, dat wil zeggen met een geïnstitutionaliseerde vorm van taal, maar dat ook bestaat los van de afzonderlijke talen. In dat bestaan doet het zich voor als een variabel taalteken, als vorm en als verzameling betekenissen, en ook met betrekking tot de domeinen van taalgebruik. Dit zijn vaak vaktaaldomeinen, verbonden met taalgemeenschappen en communicatiecircuits die uit principe onafhankelijk zijn van de afzonderlijke geïnstitutionaliseerde talen. In andere woorden, internationale woorden behoren tot een bovenationale cultuur, waarbij cultuur kan worden opgevat als materiële cultuur (denk aan internationale woorden als *suiker* en *koffie*), maar ook intellectuele en spirituele cultuur.

Over het algemeen zijn het leenwoorden uit een taal die in het desbetreffende domein cultureel dominant was toen de term gecreëerd werd. Deze woorden kunnen daarom geanalyseerd worden in de oorspronkelijke taal van herkomst, waarin ze gemotiveerd waren.¹ De eerste stap in het onderzoek is dus de taal van oorsprong te vinden, dat wil zeggen de taal waarin de motivatie van het woord heeft plaatsgehad. Daarna moeten we die motivatie beschrijven.

De Griekse achtergrond

In het geval van *base* was de oorspronkelijke taal het Grieks, waarin het woord het deverbale substantief was van een centraal werkwoord – behorende tot de basiswoordenschat, als ik deze woordspeling mag maken² – : $\beta\acute{\alpha}\iota\nu\omega$, dat ‘lopen’ betekent, of misschien nog liever ‘stappen, zijn voeten neerzetten’. Volgens het handboek Griekse synonymie van Schmidt (1876), waarin de hele serie werkwoorden van

* Oorspronkelijke titel *Su buone basi: analisi di un internazionalismo*, bijdrage tot het SILFI-congres van 2000, gehouden te Duisburg, wordt gepubliceerd in de Handelingen (E. Burr, red. *Tradizione e innovazione*, deel III, Firenze: Franco Cesati). In de oorspronkelijke Italiaanse versie ging het om het woord *base*, meervoud *basi*; de Nederlandse versie is *basis*, meervoud *bases*. Beide versies worden in deze vertaalde tekst gebruikt, evenals equivalenten in het Grieks, Latijn, Engels en Frans.

¹ Voor het begrip motivatie sluit ik me aan bij de theorie van Alinei (1996 en 2001), voor wie de kenmerken die de naam suggereert niet dienen om het begrip te definiëren, maar om het gemakkelijker te doen begrijpen via allerlei associaties, of, in de woorden van Alinei, reclame voor het nieuwe woord te maken. De motivatie van een woord is een belangrijke factor bij het ontstaan ervan, maar ook in alle overnames als leenvertaling.

² De frequentie van het woord *base* is zo groot dat het moeilijk is een artikel te schrijven zonder het woord te gebruiken. Daarom zijn woordspelingen die de metataal betreffen bijna onweerstaanbaar.

beweging wordt bestudeerd, zijn de specifieke kenmerken van βαίνω het vooruitgaan door stappen te doen. Naast het bovengeordende kenmerk 'beweging' bevat dit werkwoord dus kenmerken voor de richting: vooruit, en de wijze van de beweging: met stappen. Bijgevolg duidt het deverbale substantief, βάσις, de manier van lopen van de afzonderlijke levende wezens aan, die afhangt van de vorm van hun ledematen, en daarnaast de regelmatige pas van degene die danst of marcheert.³

Dus het woord heeft niet alleen de dynamische betekenis van voetstap, maar ook de statische waarde van voetafdruk. Ja, in de oudste citaten kan het zelfs de betekenis hebben van 'spoor van een dier', zoals in Aeschyles, waar de jachthonden de sporen (βάσεις) van een prooidier volgen. In deze statische betekenis gaat het woord de grenzen over, zowel in de vaktaal van de beeldhouwkunst als in die van de architectuur.

Eveneens vonden we in het Grieks ook al een metonymische uitbreiding waarin *baseis* gebruikt worden voor voeten. Dat zien we in een passage van de Handelingen van de Apostelen, waarin Petrus een gehandicapte geneest, die begint te lopen op zijn *baseis*. De grap wordt overgenomen door Hiëronymus in de Vulgata.⁴ De metafoor is inherent aan het begrip en wordt gereproduceerd in andere tijden met andere woorden. Zo heb ik in de LIZ, zoekend onder *basamento* in de roman *Demetrio Pianelli* van De Marchi (1888) gevonden *mettendo avanti un piede grande come un basamento* 'een voet vooruitzettend zo groot als een fundering'.

Een andere betekenis die al in het Grieks aanwezig is is de meetkundige, die gevormd is door twee abstracties. De eerste betreft de pyramide en reduceert het terrein waarop deze verrijst tot een vlak. De tweede verandert het kenmerk (twee-dimensioneel) in (eendimensioneel), en zo verkrijgen we de basis van de driehoek.

De eerste attestatie van *base* in het Italiaans betreft deze meetkundige betekenis. Dat gebeurt in een passage van het *Convivio* (1307) van Dante, waar de auteur een theologische interpretatie geeft van het beeld van de pyramide, door de basis tegenover de top te plaatsen, in Dante's woorden *la base* en *la punta*.⁵

Deze prioriteit is te verklaren door de positie van de wiskunde in het Quadri-vium van het Middeleeuwse schoolsysteem, waarin de continuïteit nooit verbroken is geweest, terwijl de Romeinse architectuur in de Renaissance herontdekt wordt.

³ βάσις ist die der einzelnen Geschöpfen je nach der Beschaffenheit ihrer Extremitäten eigene Gangart oder es ist der in regelmässigen Abständen erfolgende Schritt des Tanzenden oder Marschirenden (Schmidt 1876, 481).

⁴ De passage is te vinden in Hand. 3:7. De betekenis, 'voetzool', is echter ook elders in het Latijn geattesteerd.

⁵ Convivio 4.12.7 (paragrafen uit de LIZ): *i desiderii del fanciullo sono la punta, il più grande desiderio immaginabile, cioè Dio, è la base della piramide. Agli occhi dei primi la punta oscura la base* 'De verlangens van het kind zijn de top, het grootste verlangen dat men zich kan voorstellen, namelijk God, is de basis van de pyramide. Gezien vanuit de eerste (namelijk de kinderlijke verlangens) verduistert de top de basis'.

Een leenwoord uit de architectuur

De internationale carrière van het woord verloopt als volgt. Het begint als een leenwoord en volgt daarvan de wetten, voor de semantiek een selectie uit de verschillende potentiële betekenissen en voor de fonologie en de morfologie een formele aanpassing aan de afzonderlijke doeltalen.

Maar omdat het culturele woorden zijn die in de ontvangende cultuur iets nieuws invoeren kunnen ze productief worden als ze eenmaal overgenomen zijn. De productiviteit kan formeel zijn, waardoor woordafleidingen ontstaan, maar vooral semantisch, waardoor bij de toepassing op nieuwe culturen de specifieke inhoud verandert om redenen die te maken hebben met eigenschappen van het bewuste domein.⁶ Zo krijgt in de succesvolle metafoor EEN THEORIE of EEN DISCIPLINE IS EEN GEBOUW⁷ het begrip *base* of *basi* in elke wetenschap, astronomie, politiek, economie of pedagogiek, een andere inhoud. De verschillende vaktalige interpretaties kunnen leiden tot tegenstrijdigheden: als het om een zuil gaat rust de *base* op een *fondamento*, terwijl in de architectuur *base* en *fondamento* equivalenten zijn. Ook in de metaforen die op de architectuur gebaseerd zijn *base* en *fondamento* uitwisselbaar.

Teruggaande naar het ontstaan van het internationalisme zal ik eerst naar de vorm kijken. Over het algemeen is die niet langer gemotiveerd (behalve in het geval van leenvertalingen) en past hij zich aan de omstandigheden van de ontvangende talen aan. Dit houdt een zekere variatie in, die twee oorzaken kan hebben. De eerste is dat de ontvangende taal meer sociolinguïstische lagen bevat. De taalgebruikers kunnen behoren tot verschillende sociale klassen met een verschillende graad van onderwijs. Een interessant voorbeeld hiervan is de introductie van *base* in de Italiaanse architectuurtaal. Voor de vier betekenissen die we kunnen onderscheiden in dit domein: *base della statua*, (de sokkel van een standbeeld), *base* van een zuil (datgene wat zich boven de sokkel bevindt), *base* van een gebouw (zijn fundament) en *base* van een muur of een vertrek (het onderste gedeelte) vinden we onafhankelijk van de betekenis vier formele oplossingen, waarvan er drie uit verschillende sociale lagen van de taal komen en de vierde een afleiding is.⁸ Het zijn:

- 1) de latiniserende vorm *la basi*, die we tegenkomen in de hybride taal van de *Droom van Polifilo* van Francesco Colonna.
- 2) de vorm die aangepast is aan het Italiaanse morfologische systeem: *la base*.
- 3) de Toscaanse vorm *la basa*, meervoud *le base*, die van de tweede declinatie is overgegaan naar de eerste declinatie, dat wil zeggen naar de declinatie die niet-

⁶ Hiermee bedoel ik eigenschappen van de substantie van de inhoud in de zin van Hjelmslev.

⁷ Het gebruik van klein kapitalen is een verwijzing naar het bekende kader van Lakoff en Johnson (1980). Daar wordt een argumentatie beschreven als gebaseerd op drie mogelijke metaforen (of liever, in hun theorie, metaforische complexen): de reis, de container en de constructie. De dominerende Engelse term in deze laatste metafoor is *foundation*.

⁸ In andere sociolinguïstische omstandigheden vinden we een soortgelijke situatie in het moderne Grieks waar, naast *basis* in de archaïserende taal, in de *demotica basi* voorkomt. In het Latijn was er sociolinguïstische variatie met betrekking tot de morfologie: de naamvalsvormen konden verbogen worden op zijn Grieks of aangepast aan de Latijnse declinaties.

gemarkeerd is. Deze vorm is typisch voor Cellini. We vinden hem ook bij de epische dichters Pulci en Boiardo, Ik citeer (in de beide gevallen in de meervoudsvorm):⁹ Pulci *Morgante* 27 (de vernietiging van Siragozza)

Già si vedevan per terra le case
Dirute ed arse e desolate tutte,
Che, pietra sopra pietra non rimase.
Quante magne ricchezze eran
distrutte!
Quante colonne, piramidi e base
Eran cadute! Quanto parean brutte
A veder, sotto rimase, la notte
Quelle gente arrostate come bôte!

Reeds zag men op de grond de huizen
Allemaal verwoest en verbrand en desolaat,
Want er bleef geen steen op de andere.
Wat een grote rijkdommen waren er verwoest!
Hoeveel zuilen, pyramides en bases
Waren er gevallen! Hoe lelijk zagen
Die mensen eruit, in de nacht,
Onder de ruines, geroosterd als vaten!

En Boiardo, *Orlando Innamorato*, 1,6 (een wat constructiever passage):

Entra la porta sopra a Briogliadoro,
Fuor di se stesso, quel conte di
Brava.
Smonta a un palagio de sì bel
lavoro
Che per gran meraviglia il
riguardava,
Sopra a colonne de ambro e base
d'oro
Una ampla e ricca loggia se posava;
Di marmi bianchi e verdi ha il suol
distinto,
Il cel de azurro ed ôr tutto è
depinto.

Binnen de deur treedt, gezeten op Briogliadoro,
Buiten zichzelf, die graaf van Brava.
Hij stapt af bij een paleis dat er zo prachtig
uitzag
Dat hij het beschouwde als een groot wonder.
Boven zuilen van amber en bases van goud
Rustte een weidse, rijke loge;
Met wit en groen marmer heeft die de grond
onderscheiden,
De hemel is geheel beschilderd met azuur en
goud.

4) De afleiding *basamento*

Deze variant is ietwat mysterieus, want het is een deverbaal zelfstandig naamwoord, afgeleid van *basare*, een werkwoord dat in die tijd in het Italiaans nog niet bestond. Ik vermoed dat de oorsprong Frans is;¹⁰ in ieder geval bestaat de vorm in alle talen. In het Nederlands heet de 'basis' van een jonische zuil *basement*. Dat betekent dat er

⁹ Dit zou uiteraard ook een onveranderd meervoud kunnen zijn bij het enkelvoud *la base*.

¹⁰ Volgens het etymologische woordenboek van Dauzat is het werkwoord *baser* echter van de 18e eeuw. In Rabelais, *Le Cinquième Livre*, hoofdstuk 42, vinden we *soubastement* (p.439), en in een andere editie *soubassement* (noot op p. 440) – 'onder de plint'. Zo komen hier drie taaltkens tezamen: het werkwoord *bâtir*, het adjectief *bas*, en het substantief *base*. Bovendien wordt er gesproken over *les bases des colonnes* (p. 443) en – in een discussie over het perspectief – *la ligne basique et fondamentale*, een uitdrukking die bewijst dat *base* gelijkstaat aan *fondement*.

taalspecifieke specialisaties mogelijk zijn in het kader van het geheel van vormen en betekenissen van de internationale familie. Een heel duidelijk geval van zo'n specialisatie is de metonymische ontwikkeling in het Engels, waar de betekenis van *basement* van 'fundement van het huis' overgegaan is naar 'ruimte uitgespaard in het fundement', en dus van 'kelder'. Gegeven de familie van betekenissen van *basement* in Amerika en gegeven de morfologische relaties tussen het Engels en het Italiaans kan men het bestaan van een woord *basamento* met de betekenis 'kelder' voorspellen, in de Italiaanse gemeenschap in de Verenigde Staten, een voorspelling die mij dan ook bevestigd is door Hermann Haller (pers. med.)¹¹

Er is nog een andere manier om een woord aan te passen, namelijk de leenvertaling, die niets anders is dan een poging om in de ontvangende taal de motivatie van de oorspronkelijke brontaal te herscheppen. Maar de semantische inhoud blijft de internationale. Dat is bijvoorbeeld te zien in het bekende geval van het Italiaanse *ambiente*, dat het Franse *milieu* vervangt, in alle internationale betekenissen van het woord. Maar we zien het ook in de vervanging van *base* door *Grund* in het Duits. *Scuola di base* wordt *Grundschule*, *principio di base* wordt *Grundsatz*, enzovoorts. Dan zijn er echter twee mogelijkheden;

1) In sommige talen valt het nieuwe woord, dat als leenvertaling gebruikt wordt, slechts gedeeltelijk samen met de sfeer van *base*, terwijl de kern van de betekenis daarbuiten blijft. Zo wordt in het Nederlands *in base a* weergegeven door *op grond van*, maar de kern van de betekenis van *grond* is equivalent met *suolo* of *terra* (in de zin van *toccar terra* 'vaste grond aan de voeten krijgen').

2) In andere talen absorbeert het internationalisme het woord, dat alle functies van het internationalisme krijgt en zijn eigen functies verliest: *ambiente* in het Italiaans heeft nu een ecologische kern, terwijl de oorspronkelijke betekenis 'vertrek, kamer' marginaal is geworden. Op dezelfde wijze lijkt het Duitse *Grund* mij eerder gespecialiseerd te zijn in de betekenis die overeenkomt met de internationale betekenis van *base*, terwijl de oorspronkelijke kern, die in het Nederlandse *grond* nog aanwezig is, vervangen is door *Boden*.

Vervanging door een leenvertaling is trouwens een mode, die kenmerkend kan zijn voor bepaalde perioden, maar in andere perioden weer in omgekeerde richting kan gaan. Dat gebeurt in het Duits: in de 19e eeuw was er een voorkeur voor de leenvertaling – uit anti-Frans purisme – terwijl de tweede helft van de 20e eeuw teruggaat naar het internationalisme – in een filo-amerikaanse openheid voor het buitenlandse. Deze ontwikkeling kan gevolgd worden in verschillende corpora: in de cd-rom van de literaire teksten *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka* vinden we de meeste voorbeelden van *Basis* in de klassieke periode (ik heb er veel bij Achim von Arnim gevonden), terwijl Kafka zelf geen enkele attestatie van *Basis* oplevert. In de cd-rom van het weekblad *Die Zeit* daarentegen heb ik alleen al in de maand decem-

¹¹ Dit voorbeeld is een argument voor mijn stelling dat het internationalisme niet verbonden is met de afzonderlijke talen: zo maakt de formele identiteit tussen het Engels en het Italiaans, die te herkennen is onder de morfologische variatie, het mogelijk dat een betekenis van de ene taal op de andere wordt overgedragen.

ber 1999 wel 28 voorbeelden van *Basis* gevonden.

Nieuwe betekenissen van *base*

Vanaf 1800 heeft het woord *base* verschillende nieuwe betekenissen gekregen, die echter nu hun oorsprong vinden in andere landen, die cultureel dominant zijn geworden. Een paar voorbeelden:

1) TAALKUNDE. Metafoor: WOORDEN ZIJN BOUWSELS. Deze metafoor is ontwikkeld in de 19e-eeuwse vergelijkende taalwetenschap.¹² Het heeft een morfologische variant: de basis geplaatst tegenover de uitgangen, maar ook een semantische variant, die we vinden in de uitdrukking *senso di base*, in het Nederlands 'grondbetekenis'.¹³

2) POLITIEK. Metafoor: DE MAATSCHAPPIJ IS EEN PYRAMIDE, met een tegenstelling tussen de top en de basis. Het is een betekenis die sterk ontwikkeld is sinds het werk van Marx. Het is speciaal in Italië productief geweest, waar mijn materiaal veel voorbeelden geeft zoals *sindicato di base*, *comitato di base*, en dergelijke.¹⁴

3) De *base* als uitgangspunt. Dit is een verandering van richting. Terwijl we in de pyramide een verticale lijn hebben die van de basis naar de top gaat, hebben we hier een horizontale lijn die van een basis uitgaat. Er zijn in wezen twee ontwikkelingen van deze betekenis, een in de militaire wereld en een in de sport.

3a) In het militaire *base*, wordt *la base* het logistisch centrum van alle operaties, het punt vanwaar men vertrekt, maar ook het punt waar men terugkeert na voltooiing van de missie. In de kranten van vandaag vinden we veel voorbeelden van deze betekenis, die gaan van *base operativa* 'operatiebasis'¹⁵ in het algemeen, tot aan *basi navali*, *basi aeree*, *basi spaziali* en *basi missilistiche*. Ook guerrillastrijders beschikken over een operatiebasis.¹⁶

¹² *Basis* vinden we echter al bij Varro (eerste eeuw voor Christus) als het werkwoord waarop de afgeleide werkwoorden geconstrueerd worden.

¹³ Deze betekenis is de enige die de Italiaanse woordenboeken registreren onder het hoofdje 'taalkunde'; de latere ontwikkelingen in de toegepaste taalkunde ontbreken, zoals *lessico di base* 'basiswoordenschat' en alles wat afgeleid is van het begrip *basic English*. In deze ontwikkeling wordt de metafoor van het bouwsel toegepast op het hele lexicon.

¹⁴ Volgens Quarantotto 1987 is dit een neologisme dat hij voor het eerst heeft geattesteerd in 1947. Maar dit gebruik moet zo oud zijn als de eerste teksten over het marxisme in Italië. Ik heb gezien dat Ignazio Silone in zijn beruchte brief aan de fascistische politiecommissaris Bellone (13.04.1930, geciteerd door Leake 1999), waarin de toekomstige schrijver zijn besluit meedeelt om de communistische partij te verlaten, een tegenstelling maakt tussen de slechte leiders en duizenden arbeiders die te goeder trouw zijn en die hij in die brief *elementi di base* noemt. Dit Italiaanse citaat gaat nog vooraf aan de eerste Franse attestatie van de TLF, die stamt uit *La condition humaine* van Malraux (1933).

¹⁵ Volgens de *Grand Dictionnaire Larousse* (1960) dateert het begrip *base d'opérations* van Prins Eugénus van Savoye (begin 18e eeuw). De moderne basis zou van belang worden in de Tweede Wereldoorlog: hier wordt de *base d'opérations de Cherbourg* (1944) als voorbeeld genoemd. De begrippen *base d'opérations* en *naval base*, die een verschillende chronologie hebben en uit verschillende nationale talen stammen, komen pas hier samen.

¹⁶ In de CdS 1998 heb ik veel voorbeelden gevonden die betrekking hebben op Bin Laden.

De eerste attestaties van deze betekenis dateren volgens de OED uit het midden van de 19e eeuw en zijn geconcentreerd rond de Krim-oorlog. Aangezien dit een Europese oorlog was, waaraan verschillende naties deelnamen, zou het interessant zijn een speciaal onderzoek uit te voeren naar de opkomst en de internationale verspreiding van deze betekenis.

Het begrip logistische basis heeft zich ook in niet-militaire contexten sterk ontwikkeld. Zie bijvoorbeeld het *camp de base* van het moderne alpinisme, dat volgens Tetet (1988:93) dateert uit de interbellumperiode.¹⁷

3b) Ook de *base* in de sport heeft waarschijnlijk zijn oorsprong in Engeland. De eerste attestatie in de OED stamt uit 1695, maar de voornaamste ontwikkeling speelt zich af in de loop van de 19e eeuw wanneer de regels van de verschillende sporten officieel vastgelegd worden. De OED geeft voorbeelden waarin *base* lijn van vertrek¹⁸ of van aankomst (bij het hardlopen) betekent. Maar de ontwikkeling die het meeste succes heeft gehad vindt plaats in het *baseball* 'honkbal' waarin de *bases* de vier honken zijn die tijdens de run moeten worden aangeraakt. Het Italiaans had deze betekenis overgenomen in een puristisch klimaat, in de vorm *pallabase*,¹⁹ maar tegenwoordig wordt alleen maar de internationale vorm *baseball* gebruikt, met dezelfde onzekerheid ten aanzien van de uitspraak (/base/ tegenover /beiz/) die we ook vinden in *database*.²⁰

Het is waarschijnlijk dat van de betekenis van logistische basis ook die van 'kapitaal' is afgeleid. Ik denk dat deze oorsprong verantwoordelijk is voor de financiële betekenis in de vorm *base imponible* 'belastbaar bedrag', maar ook voor die van de informatica, waar juist *database* een voorbeeld van is. Deze laatste betekenis is een puur Amerikaanse ontwikkeling, waardoor er aarzelingen zijn in de afzonderlijke talen: zie de concurrentie met *banca dati* in het Italiaans.

Morfologische en syntactische aspecten

We vinden een grote morfologische activiteit in vier sectoren: afleiding, samenstelling, vaste combinaties en verandering van lexicaal categorie.

Afleiding. Bijvoorbeeld het Italiaanse *basilare*, dat tamelijk recent²¹ is en qua vorm afwijkt van bijvoorbeeld de Engelse vorm (*basic*).

¹⁷ Hier zijn de verbindingslijnen weer verticaal, maar dat betekent niet dat we terugkeren naar de oorspronkelijke pyramide; de militaire betekenis is de directe achtergrond van de alpinistische.

¹⁸ De Italiaanse vertaling van *baseline* is *linea di fondo*, zowel voor het hardlopen als voor het hockey. Deze betekenis valt dus voor het Italiaans buiten het geheel van betekenissen van *base*, aangezien *fondo* een ander taalteken is.

¹⁹ Ook in de vorm *palla a base*, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het letterwoord FIFAB, dat staat voor *Federazione Italiana Palla A Base*, opgericht in 1950.

²⁰ Dit is dus opnieuw een voorbeeld van formele variatie, ook binnen één nationale taal.

²¹ Het wordt door Migliorini als neologisme genoemd in zijn artikel *Il suffisso -istico*, dat dateert uit 1931 (en in 1941 herzien is), maar dat ik geraadpleegd heb in de versie van 1990.

Samenstelling. Deze is erg frequent in de Germaanse talen. Het Italiaans heeft dan liever een bijvoeglijke bepaling *di base*, terwijl we in later tijd ook de juxtapositie vinden, waarin *base* fungeert als adjectief, of liever als tweede element van een complex substantief. Mijn materiaal biedt veel voorbeelden; het beeld dat daaruit te voorschijn komt is dat in de gelexicaliseerde vormen een van de beide typen zich specialiseert: *di base* in *educazione di base, comitato di base, servizi di base, statistiche di base* en *medici of allenatori di base*, *base* alleen in *diritto base, pena base, testo base, crescita base, punti base* in de beursberichten, en zelfs *le uve base* in de wijnbereiding. Maar er zijn ook voorbeelden waar beide vormingswijzen naast elkaar bestaan. Ik noem:

1) een informaticabedrijf dat personeelsleden zoekt die een *conoscenza di base* van het net moeten hebben.

2) de directeur van Microsoft Italia die beweert dat *l'alfabetizzazione scolastica deve comprendere anche la conoscenza base del pc* 'de alfabetisering op school ook de basiskennis van de pc moet omvatten'.

Vaste combinaties. Het Italiaanse heeft uit het verleden van de architectuur of van het ijzergieten de uitdrukking *gettare le basi* geërfd, die later metaforisch toegepast is, in concurrentie met *mettere en porre le basi*. Andere talen hebben soortgelijke vormen, al kennen die misschien minder lexicale variatie. (Het Nederlands heeft hier de leenvertaling: *de grondslag leggen*).

Categoriewijzigingen. Behalve de overgang van substantief naar adjectief, die ik al genoemd heb, zijn er de overgang naar werkwoord en de vorming van complexe voorzetsels. Het werkwoord *basare*, houdt verband met de architectonische betekenis, waar *base* en *fondamento* dezelfde waarde hebben, en het is interessant te zien dat we zowel *basare su un fondamento* tegenkomen als *fondare su una base*.

De voorzetselcombinaties zijn in wezen: *a base di, (essere) alla base di,*²² *in base a* en *sulla base di (sulle basi di)*. Ik ga verder niet op deze constructies in, ik beperk me hier slechts tot twee opmerkingen over de laatste twee.

Over het algemeen ziet men in de complexe voorzetsels een contrast tussen een concreter betekenis met lidwoord (*nel mezzo di, sulla cima di*) en een abstracter betekenis zonder lidwoord (*in mezzo a, in cima a*). Hier is de betekenis abstract voor beide combinaties, wat verklaart waarom woordenboeken suggereren dat ze precies hetzelfde betekenen. Ik zie zelf de beide combinaties liever als bijna-synoniemen, waarvan de kern iets verschillend is. Voor *sulla base di* is de kern het idee van bouwsel, voor *in base a* die van oorzaak en gevolg.

²² Er bestaat ook een concrete locatieve betekenis van het complexe voorzetsel *alla base di*, waarvan ik een voorbeeld gevonden heb in Giampaolo Simi, 'La Casa delle vacanze', *Delitti di carta* 5, 1999, p. 44: *Quest'estate m'ero portata dietro qualche pratica. Di sicuro è nello scrittoio alla base delle scale* 'Deze zomer had ik een paar dossiers meegenomen. Die liggen vast en zeker in mijn kantoor onderaan de trap'.

Discussies over internationalismen

Over internationalismen bestaat sinds enkele decennia een onderzoekslijn die zich vooral in Duitsland heeft ontwikkeld. Die is ontstaan in het vreemdelingenvriendelijke klimaat waarover ik het eerder had, als reactie op het purisme dat zich vijandig opstelde tegenover *Fremdwörter*. In dit interessante onderzoek, dat in het Italiaans is samengevat in Petralli 1993, zijn enkele elementen doorgedrongen waar ik het niet mee eens kan zijn: dit betreft de keuze van de talen die vergeleken worden, het begrip virtueel internationalisme en de noodzaak om alleen gevestigde vormen in detail te bestuderen.

1) Er is veel gediscussieerd over de keuze van de talen die vergeleken moeten worden om een internationalisme te kunnen herkennen: meestal verlangt men vertegenwoordigers van meer taalfamilies (bijvoorbeeld een Germaanse, een Romaanse en een Slavische), met een voorkeur voor Europese talen. Voor mij is dit criterium volkomen irrelevant: een woord als *sport* is een internationalisme met betrekking tot alle talen ter wereld van welke taalfamilie dan ook.²³

2) Burkhard Schaeder (1990) heeft het begrip virtueel internationalisme ingevoerd, dat hij opvat als een abstractie van de afzonderlijke vormen; het is de grootst gemene deler onder de verschillende betekenissen van het woord. Ik erken het begrip virtueel internationalisme niet, in de zin die Burkhard Schaeder eraan geeft als abstractie uit verschillende talen. Een internationalisme is voor mij een familie van werkelijk bestaande vormen en van geattesteerde betekenissen, waarvan het gebruik varieert van taal tot taal.²⁴ Wel virtueel is daarentegen de mogelijkheid om het woord *base* voor 'voet' te gebruiken, of om een betekenis 'kelder' te geven aan *basamento*, voordat iemand de moeite genomen heeft om het inderdaad te doen. En dat leidt mij tot het derde punt.

3) De specialisten in internationalismen werken met woordenboeken, omdat ze de erfgenamen zijn van hun antipoden, de puristen. Ze hanteren dus twee criteria die het herkennen van internationalismen vertragen: in de eerste plaats het criterium dat de opname van een internationalisme in het woordenboek van een afzonderlijke taal bepaalt, en verder het criterium dat het mogelijk maakt om een internationalisme te selecteren op grond van de gelijktijdige aanwezigheid in woordenboeken van verschillende talen. Deze praktijk heeft een conservatieve benadering van internationalismen tot gevolg.

²³ Het criterium is dus niet het statische van de aanwezigheid in woordenboeken van een bepaald aantal talen in een bepaalde internationale verdeling, maar het optreden van een proces van internationale verspreiding, dat uitgaat van een dominante cultuur – althans in het bewuste domein – naar allerlei andere culturen, los van de genetische classificatie van de talen. In dit proces is de taalkundige classificatie geen relevante factor. Een voorbeeld vormen de internationalismen van het gewezen communistische blok; dat waren internationalismen omdat deze landen deel uitmaakten van een politiek verband, niet van bepaalde taalfamilies.

²⁴ Een virtueel internationalisme is voor mij een even absurd verschijnsel als in de vergelijkende indoeuropeïstiek een onuitspreekbaar indoeuropees etymon, maar ik moet bekennen dat ik als Romanist op zoek ben naar een echte basis voor ieder woord, als het kan uit het Latijn, maar in ieder geval uitspreekbaar.

Ik ben daarentegen niet van mening dat occasionele scheppingen afgewezen moeten worden ten gunste van in de nationale talen gelexicaliseerde woorden en uitdrukkingen. Integendeel, de bases van de gehandicapte van Petrus uit de Handelingen der Apostelen zijn veelbetekenend, want ze getuigen van een vorm van creativiteit in de taal die we constant tegenkomen in iedere sector van de taalontwikkeling.

Conclusies over de internationalistentheorie

In dit hoofdstuk heb ik voorgesteld na te denken over het statuut van het internationalisme in de verschillende talen, waarbij ik het woord *base* als voorbeeld genomen heb. Ik heb niet de pretentie dat deze analyse uitputtend is geweest: ik heb betekenissen weggelaten²⁵ en hoewel ik een paar retrodateringen ontdekt heb voor het Italiaans beweer ik ook niet dat ik hier nu de definitieve banden tussen de verschillende betekenissen heb gevonden, of de correcte omgeving waarin ze ontstaan zijn. Ik hoop dat ik een aanzet heb gegeven voor nauwkeuriger onderzoek, maar vooral dat ik een kader heb geboden waarin dit soort onderzoek zijn organische plaats kan vinden.²⁶

Het idee dat ik hier gepresenteerd heb, dat de geschiedenis van een internationaal woord vooral de geschiedenis van nieuwe semantische ontwikkelingen is, vaak in verschillende vaktalen, in alle talen die aan de ontwikkeling van deze sector bijdragen, en dat deze ontwikkeling bijna gelijktijdig heeft plaatsgevonden, heeft gevolgen voor het etymologisch onderzoek (of voor dat naar de woordgeschiedenis). In laatste instantie is onze taak niet zozeer om de eerste attestatie van de woorden en hun gebruik in de afzonderlijke talen vast te stellen, maar om het ontstaan van een nieuwe betekenis te achterhalen, die verband houdt met een cultureel verschijnsel, in een internationale context, waarvoor de allereerste datering weliswaar belangrijk blijft, maar de verspreiding niet ophoudt aan de landgrenzen. Voortzetting van dit onderzoek zou zich dus moeten richten op dit ontstaansmoment: elk van de ontwikkelingen die ik in dit hoofdstuk heb vermeld heeft zijn eigen historie en de totaalvisie zal afhangen van de verdieping van het onderzoek in de afzonderlijke sectoren van het menselijk bedrijf.

In dit hoofdstuk heb ik daarom geprobeerd een stukje internationalistentheorie te ontwikkelen, van de eerste ontlening in een relevant cultureel klimaat tot latere ontwikkelingen: polysemische uitbreiding en morfologische creativiteit, aanpassing van het woord aan nieuwe domeinen, in een internationale context waarin de culturen elkaar afwisselen in het maken van de vernieuwingen. Dit proces duurt nog steeds voort en in onze dagen, met de invoering van de *ciclo di base* in het

²⁵ Bijvoorbeeld de cosmetische betekenis en die welke we vinden in recepten (zoals *ingrediente base*). Verder is er de chemische betekenis van *base alcalina*. Deze betekenis heeft de bijzondere ontwikkeling dat hij zich in sommige talen (zoals het Nederlands en het Duits) losgemaakt heeft van de gemeenschappelijke stam van *basis*; deze talen hebben een nieuw lexem gecreëerd, *base*, via de Franse vorm van het woord.

²⁶ Zie voor de internationalismen ook De Boer 2004.

Italiaanse onderwijs,²⁷ gaat het uit van een nieuw dominant centrum, de Europese Unie. En dit staat mij toe te eindigen, niet voor de eerste keer overigens,²⁸ met de aansporing: "Italianisten, kijk naar Brussel!"

²⁷ Het gaat om een wetsvoorstel waarvan in de *Corriere della Sera* melding gemaakt werd in september 1999.

²⁸ Zie de discussie over het woord *euro* in De Boer 2000. Italianisten zullen in het retorische slot van dit hoofdstuk de verwijzing naar Contini herkennen.

Bibliografia

- Alinei, Mario. 'Aspetti teorici della motivazione' *Quaderni di Semantica* 17/1 (1996): 7-17.
- _____. 'Nuove prospettive nella ricerca storico-semantică ed etimologica', in Zsuzsanna Fábian & Giampaolo Salvi (red.). *Semantica e lessicologia storiche*, Atti del XXXII Congresso Internazionale di studi (Budapest, 29-31 ottobre 1998) [= SLI 42]. Roma: Bulzoni, 2001: 25-46.
- Boer, Minne G. de. 'Il grammatico alle soglie del Duemila', in Serge Vanvolsem et al. (red.). *L'italiano oltre frontiera*, Leuven & Florence: Leuven University Press & Franco Cesati, 2000: 187-207.
- _____. 'Internationalismen en woordenschatvergelijking: hoe pakt dat uit voor het Italiaans en het Nederlands?' *Incontri* 19 (2004): 41-51.
- Corvisier, André. *A Dictionary of Military History and the Art of War*, English Edition, revised, expanded and edited by John Childs, translated from the French by Chris Turner. Oxford: Blackwell, 1994.
- Dauzat, Albert. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Larousse, 1938.
- Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka*. Berlino: Digitale Bibliothek, Directmedia Publishing Gmdh, 1997.
- Die Zeit* 1999, Version 4.0 Windows. Hamburg: Zeitverlag Gerd Bucerius, 1995-2000.
- Imbs, Paul & Bernard Quemada. *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXme et du XXme siècle (1789-1960)*. Paris: Centre national de la recherche scientifique, 1971-1994.
- Lakoff, George & Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago & London: University of Chicago Press, 1980.
- Leake, Elizabeth. 'Past Imperfect: Ignazio Silone's Traumatic Self-Revision'. *Forum Italicum* 33/2 (2000): 403-432.
- Migliorini, Bruno. *La lingua italiana nel Novecento*. Firenze: Le Lettere, 1990.
- Oxford English Dictionary*, cd-rom version 2.0. Oxford: Oxford University Press, 1999 [=OED].
- Petralli, Alessio. 'Tendenze europee nel lessico italiano. Internazionalismi: problemi di metodo e nuove parole d'Europa', in Bruno Moretti, Dario Petrini & Sandro Bianconi (red.), *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo* [= SLI 33]. Roma: Bulzoni, 1992: 119-134.
- Quarantotto, Claudio. *Dizionario del nuovo italiano*. Roma: Newton Compton, 1987.
- Rabelais, François. *Oeuvres complètes*, édition Pierre Jourda, tome II. Paris: Garnier Frères, 1962.
- Schaeder, Burkhard. 'Versuch einer theoretischen Grundlegung der Internazionalismen-Forschung', in Braun, Peter et al. (red.). *Internazionalismen. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. Tübingen: Niemeyer, 1990.
- Schmidt, J.H.Heinrich. *Synonymik der griechischen Sprache*. Leipzig: Teubner, 1876, § 27: *ienai*, vol.I: 477-507.
- Stoppelli, Pasquale & Eugenio Picchi. *LIZ Letteratura Italiana Zanichelli, cd-rom dei testi della letteratura italiana*. Bologna: Zanichelli, 1998.
- Tetet, Christiane. 'Formation et evolution d'un vocabulaire de spécialité: le vocabulaire de l'alpinisme' *BULAG* (Besançon) 14 (1988): 89-103.
- Willerval, Bernard et al. *Grand Dictionnaire Larousse en 5 volumes*. Paris: Larousse, 1987.